

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ARTVİN

Mesut ÇAPA*

ÖZ

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu Rus egemenliğine giren Artvin ve çevresi, 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz ve Gürcülerin işgaline uğradı. 1921 yılı başlarında Ardahan'la birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin egemenliğine giren Artvin'de, 7 Temmuz 1921 tarihinde liva (sancak) teşkilatı kuruldu. Makalede, Artvin'in anavatana katılmasından sonra Milli Mücadele'deki yerinden bahsedilecektir. Bu çerçevede Artvin'de idarî teşkilatın kurulması, nüfus, ticarî hayat, asayiş, eğitim ve Millî Mücadele'deki diğer faaliyetler ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Artvin, Milli Mücadele, liva, Elviye-i Selase, Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Yeşil Yuva.

ARTVIN DURING THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Artvin and the surrounding area, dominated by Russia after Ottoman-Russian War, 1877-1878, were occupied by the British and the Georgians after the Mondros armistice in 1918. Artvin *liva* (sanjak) organization was founded on July 7, 1921 in Artvin, redominated by the Government of the Grand National Assembly in the early 1921 with Ardahan. This paper deals with the role of Artvin in the national struggle after its restored bond with the homeland. In this context, the paper will discuss the establishment of administrative organization in Artvin regarding population, commercial life, peace, education, and other activities during the National Struggle.

Keywords: Artvin, the National Struggle, Liva (Sanjak), The Three Provinces, Governor Ali Rıza Bey, the Defence of the Law Society, the Green Family.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, ANKARA.

Giriş

Makalede, Artvin'in 1921 yılı başlarında anavatana katılmasından sonra Milli Mücadele'deki yerinden bahsedilecektir. Öncelikle, Birinci Dünya Savaşı yıllarından kurtuluşa kadar olan dönemde Artvin'in durumuna yer verilecektir.

1920'li yılların başında Artvin'de milli eğitimde memur ve ilköğretim müfettişi olarak üç yıl görev yapmış olan Muvahhit Zeki, Artvin'in Birinci Dünya Savaşı'ndan TBMM Hükümeti idaresine geçiş sürecini şöyle özetlemektedir:

“1914 senesinde Harb-i Umumî'nin ilanı üzerine kırk dört sene Rus Çarlığı altında inleyen Artvin ahalisi, ordumuzun Hopa tarikiyle kısmen Murgul nahiyesine ve kısmen Yusufili kazasının Melo nahiyesinden Artvin üzerine yürümekte olduklarını haber alır-almaz silaha sarılarak Türk ordusuna yardımcı olmuş ve Çoruh nehri üzerindeki boğazda toplanan Rus kuvvetlerine karşı yiğitçe savaşarak kahramanlıklarını ve Türklüğe olan muhabbet ve bağlılıklarını ispat ve Rusları yenerek Batum'a doğru geri çekilmeye mecbur eylemişlerdir.

Ardanuç, Şavşat ve merkez köylerini Sekizinci Türk alayı ele geçirmiş ve ahalinin fiilî yardımıyla da Ardahan zapt edilmiştir. Artvin ve Ardahan 1914 yılı Aralık ayı ortalarından 1915 yılı Mart ayı başına kadar üç ay Türklerin elinde kalmıştır. Ruslar büyük kuvvetlerle tekrar saldırarak buraları ele geçirmişler ve Müslüman halk Anadolu'ya göçe mecbur kalmışlardır. Ahalinin bugünkü mevcut fakr ü zaruretinin ilk esası da işte bu vakadan itibaren başlamıştır.

1918 yılı Mart ayının başında ikinci defa olarak Türk orduları bu havaliyi ele geçirmişse de, Ekim ayında imzalanan Mondros Mütarekesi'ni müteakip tahliyeye mecbur olmuştur. Artvin bu defa İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Yedi ay kadar İngilizler tarafından idare olunan bu havali 1920 yılı Nisanında nevzuhûr Gürcü hükümetine teslim edilerek İngilizler de tahliye ile çekilmişlerdir.

İngilizlerin işgalindeyken durumun nereye varacağını bekleyerek sükût ve asayiş muhafaza eden halk, yerli Ermenilerin zulüm ve baskılarıyla beraber Gürcü idaresinin tesisini görünce buna karşı itiraz ve itaatsizliğe başladılar. İlk defa Şavşat kazası ve müteakiben diğer yerlerde isyan edip Gürcüleri uzaklaştırdılar. Gürcüler maaşla asker toplayarak ve külliyetli miktarda propaganda paraları dağıtmak suretiyle halkı iğfale çalışmış iseler de muvaffak olamamışlardır.

Halk geçici olarak kurduğu idare ile memleketi ve idari işleri temin etmiş ve gerçi bir aralık Gürcüler Acaralı bir Müslüman'ı Şavşat komiserliğine tayin ederek buraya göndermişlerse de, buranın gayretli hamiyetli Türk ahalisi bu kişiyi tanımamışlardır. Yalnız

Ardanuç'ta bir Gürcü memuru muvakkat bir müddet için kalabilmiş ise de, halka karşı nüfuz sağlayamamış ve bilahare Sovyet Rus Hükümetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında imzalanan dostluk antlaşması gereğince bu havali tamamen ve vukuatsız olarak Türk idaresine intikal etmiştir.¹

Artvin livasının Ermeni ve Gürcüler tarafından işgal ve tahliyesi sırasında birçok tahribat ve kıtal olayları yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Müslüman halkın Ruslar tarafından silahtan arındırılmalarından yararlanan yerli Ermenilerle Ermeni çeteleri, Müslüman halkı katlederek ailelerin ırz ve namuslarına saldırdılar. Artvin'in Kurzül, Orta ve Dere Mahallelerinde üç cami ile yirmi beş ev ve köylerde iki bin ev yakılarak halkın bütün mal ve eşyaları gasp ve talan edildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rusların çekilişi sırasında Osmanlı kuvvetleri gelinceye kadar geçen kısa bir zaman içinde Ermeni çeteleri, Şavşat Kazasında 74 köy halkının mal ve eşyalarını gasp ve talan ederek evlerini tahrip etmişlerdir. O sırada Ermeni çeteleri Müslüman kadınlarının ırzlarına tecavüz ederek birçok Müslüman'ı katledip "beşeriyetin tüylerini ürpertecek surette mezalim"de bulunmuşlardı. Ardanuç nahiyesindeki halkın çoğu savaş sebebiyle göç etmişti. Burada üç bine yakın ev yakılmış, eşyalar talan edilmişti. Göç etmeyip geride kalan kadınlar tecavüze uğramışlardı.²

Milli Mücadelenin başlarında Artvin İngilizlerle Gürcü kuvvetlerinin işgali altında bulunuyordu. Bu tarihlerde Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'de etkili olan İngilizler, Nisan 1920 tarihinde Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ı boşaltıp Batum'a çekildiler. 20 Nisan 1920'de Ardahan bir Gürcü tümeni tarafından işgal edildi. İngilizler 9 Temmuz 1920'de Batum'dan ayrılarak Artvin'le birlikte burayı Gürcülere terk ettiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin bu tavrını 25 Temmuz 1920'de protesto etti. Ancak, Ardahan ve Artvin 23 Şubat 1921 tarihine kadar Gürcülerin egemenliği altında kaldı.

Artvin, 1921 yılı Şubat ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Gürcistan'la yaptığı diplomatik görüşmeler sonucunda Ardahan'la birlikte tekrar Türk egemenliğine geçti. Gürcü kuvvetleri 22/23 Şubat gecesinden itibaren Ardahan ve Artvin'den ayrılmağa başladılar. 23 Şubat sabahı erkenden Artvin Köprübaşı'na inen Gürcü askerleri buradan Batum'a gittiler. Kâzım Karabekir'in Trabzon'dan görevlendirdiği Binbaşı Şükrü (Oğuz) Bey komutasındaki müfreze 26 Şubat 1921 günü Artvin'e gelmiştir. Yolların karla kaplı olması ve Trabzon-Artvin arasındaki mesafenin uzaklı-

¹ Muvahhid Zeki, *Artvin Vilayeti*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1927, s. 198-199. Metin kısmen sadeleştirilerek ve düzeltilerek verilmiştir. Metinde, İngilizlerin Artvin'i Gürcülere bıraktığı tarih Nisan 1919 olarak verilirken, burada Nisan 1920 şeklinde düzeltilmiştir.

² *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)*, K:96, G:25.

ğından dolayı Türk kuvvetlerinin Artvin'e ulaşmaları gecikmiştir. Şükrü Bey'le birlikte Artvin'e gelen İlk Tedrisat Müfettişi Ömer Kamil (Küntay) Bey kaymakam vekili olarak görevlendirilmiştir.³

Anavatana Katılmasından Sonra Artvin ve Milli Mücadeledeki Önemi

Gürcü kuvvetleri Artvin'i 23 Şubat 1921 günü boşaltmışlardır. Olumsuz kış şartları ve ulaşımındaki güçlükler sebebiyle Türk birlikleri Artvin'e birkaç gün sonra gelebilmişlerdir. Artvin'in kurtuluş tarihi, tartışmalı da olsa⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 7 Mart 1921 tarihi olarak kabul edilmiş ve yıldönümleri buna göre kutlanmıştır.⁵

³ Mesut Çapa, "Gürcistan ile Diplomatik Münasebetler ve Ardahan ile Artvin'in Kurtuluşu", *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı: 49, Ağustos 2000; Adil Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara, 1971, s. 223-224, 226-228. Bir belgede şu ifadeler yer verilmektedir: "İstirdadı müteakip askerinin işe ve nakliyesini teshilatla rabt etmek sebebiyle Onbirinci Alay Kumandanlığı tarafından yüzbaşı Ali Rıza Efendi Artvin, Ardanoç, Şavşat taraflarına izam edilmiş olmağla Fevzi Efendi de bu zabitle Müdafaa-i Milliye teşkilatını yapmak üzere köylere haber gönderdiler. Birkaç gün sonra Onbirinci Alay'ın Garp Cephesi'ne hareketini duyan teşkilata memur Ali Rıza Efendi geriye hareketiyle...". *TİTE*, K:96, G:8.

⁴ Özder, *a.g.e.*, s.20. Özder'in iddia ettiği gibi Artvin'in kurtuluşunun 23 Şubat yerine 7 Mart olarak kabul edilmesinin sadece Rumi takvim ile Miladi takvim arasındaki yanlış hesap farkından kaynaklanmadığı anlaşılıyor. Artvin her ne kadar 23 Şubat'ta boşaltılmışsa da, Türk kuvvetlerinin hemen ardından Artvin'e ulaşamadıkları bilinmektedir. 2 Mart 1921 tarihinde Erkân-ı Umumiye Reis Vekili imzasıyla Vekiller Heyeti Riyaseti'ne gönderilen bir yazı da bunu teyid etmektedir: "Bu kere Gürcüler tarafından tahliye ve tarafımızdan işgal olunacak olan Artvin'in Karadeniz sahilindeki Hopa ile başlıca muvasalası Artvin kazası hududu haricinde kalan Borç(k)a üzerinden geçmektedir. Halbuki mezkur yolun ve bu yolu emniyetle taht-ı muhafazamızda bulundurmayı mümkün kılacak olan aksam arazinin taht-ı işgalimizde bulunması lüzumuna mebni Batum livası dahilinde 1/200.000 mıkyaındaki Türkçe haritaya nazaran ... aksam-ı arazinin de kıtaatımız tarafından işgali için icab eden teşebbüsât-ı siyasiyenin icrasını rica ederim.", *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.010/ 54.354.18.

⁵ Trabzon'da yayınlanmakta olan İstikbal gazetesinde "Artvin'in iltihakı merasimi" hakkında şu habere yer verilmektedir: "Artvin'in anavatana iltihak ettiği tarihe müsadif olduğundan dün mekteplerin iştirakiyle Türk Ocağı, Cumhuriyet Halk Fırkası ve ahali tarafından fevkalade tezahüratla tes'îd ve şühedamıza hürmetle yâd ve tezkâr edilmiştir.", *İstikbal*, 11 Mart 1925. 15 Mart 1927 tarihinde Başbakanlığa gönderilen yazıda, "Artvin'in anavatana iltihakının altıncı yıldönümü, ahali tarafından çok büyük ve samimi tezahüratla tes'îd edildiği ve bu münasebetle de Reiscumhur Hazretleriyle erkân-ı hükümetin kemal-i hürmet ve şükran ile yad olundukları Artvin Vilayeti'nden iş'ar edilmekle arz olunur efendim" denilmektedir. *BCA*, 030.10/197.351.21. 7 Mart 1935 tarihinde Artvin kaymakamı Bedrettin Güven, Belediye Başkanı A. Çoruh ve Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi K. Çelik imzasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Katibi Recep Peker'e bir kutlama telgrafı gönderildi: "Ana yurda ve benliğine kavuşmasının on dördüncü yıldönümünü bugün sevinç ve rivan içinde kutlulayan Artvinlilerin bu utku ve kurtuluş günlerini bize yaşatan büyüklere karşı duyduğu derin saygı ile bağlılık duygularını bildirmekle öğünürüz.". Recep Peker cevabî telgrafında, "Kurtuluş yıl dönümü sevincinize ortağım. Artvinlilerin bu münasebetle gösterdikleri sıcak duyguya teşekkür eder sevgiler sunarım" diyordu. *BCA*, 490.01/43.177.8

a- İdarî Teşkilatın Kurulması

1921 yılı Martında Artvin'in TBMM Hükümeti idaresine geçmesinden sonra Artvin, Ardanoç, Şavşat kazaları yeni kurulan Ardahan livasına (sancak) bağlandı. Artvin, birkaç ay sonra Ardahan'dan ayrılarak liva (sancak) haline getirildi. 22 Mayıs 1921 tarihli dört maddelik kanun layihası, "Moskova ve Gümrü Muahedeleriyle Türkiye'ye terk edilmiş olan mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve İğdır ve Kulp kazaları Bayezid Sancağına rabt edilmiştir. Artvin Sancağı Artvin, Şavşat, Borçka kazalarından mürekkebdir. Artvin sancağının merkezi Artvin'dir" şeklinde düzenlenmişti.⁶ Nihayet, 7 Temmuz 1921 tarihinde kabul edilen kanun gereğince Artvin livası teşkil edilmiştir. Buna göre Ardanoç kazası nahiye, Borçka havalisi kaza haline getirilerek Şavşat kazası ile birlikte Artvin livasına bağlanmıştır. Artvin livası Merkez kazayla birlikte üç kaza ve on bir nahiyeden oluşmaktaydı.⁷ Artvin sancağı mutasarrıflığına Erzincan mutasarrıfı Ali Rıza Bey atanmıştır.⁸

1922 yılı Mart ayından itibaren Artvin livasının her tarafında nahiye teşkilatına başlandı. 24 Mayıs 1922 tarihinde Artvin Mutasarrıf Vekili imzasıyla Dâhiliye Vekâleti, Şark Cephesi ve Elviye-i Selase Tahkik ve Tedkik Heyeti'ne gönderilen yazıda bu çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir. Mutasarrıf vekilinin ifadesiyle, "işbu teşkilat Rus idaresinin bakiye-i asarı olmadığı gibi bendenizin de mahsul-i efkârım değildir. Livanın hal-i hazır nahiye teşkilatı tamamıyla halkın ihtiyaç ve arzusundan doğmuş bir teşkilattır". Nahiyelerin kuruluşunda halkın görüş ve isteklerine öncelik verilerek "hangi köyler bir grup halinde birleşmek istemişler ise o köyler cem' ve tevhid edilerek bir nahiye" oluşturulmuştur. Nahiye müdür ve üyeleri, nahiye mıntıkasında yirmi yaş ve üzerindeki erkek nüfus tarafından seçilmişlerdir. Nahiye bütçeleri de demokratik bir yöntemle, muhtar ve köy ihtiyar heyetleriyle nahiye üyelerinden oluşan "nahiye şuraları" tarafından hazırlanmıştır. Nahiyeler arasında temel teşkilatlanmanın dışında uygulamalarda bazı farklılıklar görülmekteydi. Nahiye müdürlerinin maaşları bin-üç bin kuruş arasında değişmekteydi. Nahiye şuralarından bazıları bütçelerinde bir müdür tahsisatı ile yetinirken, bir kısmı bir müdürle bir kâtip, bazıları da bunlara ilaveten bir müftü tahsisatı eklemiştir. Nahiye teşkilatı ve nahiye bütçeleri mahalli idarece tasdik edildikten sonra Genel Meclis (Meclis-i Umumi) ve ardından da Dâhiliye Vekâleti'nin tasvibine sunulacaktı. Teşkilatlanma

⁶ BCA, 030.18/01.01.3.20.15.

⁷ "Artvin livası nefis-i merkez kaza ile üç kazaya ve on bir nahiyeye taksim edilmek suretiyle teşkilat-ı mülkiyesi yapılmıştır.", *TİTE*, K:96, G:17.

⁸ 23 Haziran 1921 tarihli kararnamede: "Münhal olan Oltu mutasarrıflığına teşkilatın hitamında Artvin mutasarrıfı namını almak ve şimdiden Artvin'de ifâ-yı vazife etmek üzere sınıfıyla Erzincan mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in nakliyle..." ifadesi yer almaktadır. *BCA*, 030.18/01.01.3.25.1.

halkın arzusu ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmişti. Bir başka ifadeyle, “Artvin livasında halkın irade ve arzusunun tecelliyatı neden ibaret ise nahiyeye idareleri de onun bir şekli-i resmide kabul ve tatbikinden ibaret olmuştur”.⁹

Başlangıçta Artvin merkez livaya bağlı Merkez, Sirya ve Ardanuç nahiyeleri, Borçka kazasına bağlı Murgul ve Macahalisa (Maçahel) nahiyeleri ve Şavşat kazasına bağlı Mirya nahiyesi oluşturuldu.

Şavşat, daha önceleri 44 hanelik bir köy iken, “ahali-yi asliyesi mahall-i ahire hicret etmiş olup” 1921 yılında kaza merkezi haline getirilmiştir. Eylül 1921 tarihinde kaza haline getirilen Borçka kasabası, “kazanın vüsatında ve Çoruh nehrinin tarafeyninde ve Artvin ile Batum ve Hopa yolları güzergâhında ve iki dağ arasında kâin otuz (yirmi altı) haneli ufak bir” köy görünümündeydi.¹⁰

b- Nüfus

12 Nisan 1922 tarihi itibarıyla Artvin livasında toplam 7.863 evde 45.596 nüfus yaşıyordu. Bu nüfusun 14.209’u Artvin Merkez kazada, 6.111’i Borçka kazasında, 25.276’sı Şavşat kazasında bulunuyordu. Merkez Kazada 4 nahiyeye, 93 köy ve mahalle, Borçka kazasında 4 mahalle ve 81 köy, Şavşat kazasında 3 nahiyeye ve 59 köy mevcuttu. Genel olarak bakıldığında, 45.596 nüfusun yaşadığı Artvin livası 11 nahiyeye ve 233 köy ve mahalleden oluşmaktaydı.¹¹

Savaş dolayısıyla daha önce Artvin ve çevresinden göç edenlerden 35.000’i geri dönmüştü. Doksan üç Harbi (1877-1878) dolayısıyla göç edenlerden 150 kişinin döndüğü tahmin edilmekteydi. Artvin’e diğer vilayetlerle Kafkasya’dan göçmen gelmemişti. Savaş yıllarında Artvin ve çevresinden tahminen beş-altı bin civarında bir nüfus Türkiye’nin muhtelif yerlerine göç etmişti.¹² Doksan üç Harbinde Elviye-i Selase’den Türkiye’ye göç edip “ahiren avdet etmekte bulunan ahali-i Müslime”nin, daha önce terk ettikleri emlak ve arazilere yerleşmeleri kolaylaştırılmıştı. Bakanlar Kurulu’nun 7 Mayıs 1922 tarihli toplantısında, şahitler ve mahalli idare meclislerince ispatlamaları halinde göçmenlere emlak ve arazilerinin iadesi kararlaştırılmıştı.¹³

1922 yılında yedi mahalleden oluşan Artvin merkezinde mevcut 452 evde toplam 1.625 nüfus yaşamaktaydı. Türk nüfus Orta, Dere, Mamaziminde (Şehitlik) ve Kurzul (Çayağzı) mahallelerinde, Türk ve diğer Müslüman nüfus Çarşı İslam mahallesinde, Ermeni nüfus ise Çarşı Ermeni ve

⁹ *TİTE*, K:96, G:12.

¹⁰ *TİTE*, K:96, G:23,17.

¹¹ *TİTE*, K:96, G:10.

¹² *TİTE*, K:96, G:15.

¹³ *BCA*, 030.18/01.01.5.14.17.

Haypet (Karşı) Ermeni mahallesinde yaşamaktaydı.

Batum'un Türkiye'den ayrılmasından sonra, Gürcülerden gördükleri baskıdan dolayı Acara İslam Cemiyeti'nin altı üyesi Artvin'e gelmişlerdi. TBMM Hükümeti, 1922 yılı başlarında Artvin'de "muhtaç-ı muavenet bir halde bulunan" cemiyet üyelerinin her birine ayda on beşer bin lira vermeyi kararlaştırdı.¹⁴

Artvin merkez livaya bağlı Merkez, Sirya ve Ardanuç nahiyeleri Türk nüfustan oluşmaktaydı. Merkez nahiyesine bağlı 16 köyde 2131, Sirya nahiyesinde 10 köyde 1.528, Ardanuç nahiyesinde 25 köyde 7.809 nüfus bulunmaktaydı. Borçka kazasına bağlı Murgul nahiyesinde 28 köyde 2.560 nüfus yaşıyordu. Aynı kazaya bağlı Macahalisa nahiyesinde 8 köyde 1.480 nüfus mevcuttu. Şavşat kazasına bağlı Mirya (Merya) nahiyesinde 16 köyde 9.539 Türk nüfus yaşıyordu.¹⁵ Artvin livası dahilinde yerleşmiş aşiret bulunmuyordu. Yalnız Şavşat kazası yaylalarıyla Batum ve havalisinden gelen az sayıda göçebe topluluklar kışa kadar kalırlardı.¹⁶

c- Ticarî Hayat

Artvin livası ithalat ve ihracat açısından Batum limanı ve Hopa'ya bağlıydı. Halkın ihtiyaç duyduğu eşya ve mallar Batum limanından ve Hopa yoluyla Trabzon ve İstanbul'dan sağlanıyordu. Liva dahilinde yetiştirilip ihraç edilen çeşitli mahsuller nakliyatındaki kolaylıktan dolayı kayıklarla Batum'a ya da Trabzon ve İstanbul'a sevk edilmek üzere Hopa iskelesine gönderiliyordu. Şavşat kazası halkı ise zaruri ihtiyaçlarını, yakınlığı hasebiyle kısmen Ardahan ve Kars'tan tedarik ederlerdi. Artvin Merkez ve Borçka kazası halkı dışarıdan şeker, kahve, çay, gazyağı, sabun, pirinç, kibrit, sigara kağıdı, bez ve manifatura ithal etmekteydi. Şavşat kazasında ithalat yok denecek kadar azdı. Çünkü çay, kahve, tütün gibi ürünleri halkın yüzde onu ancak ve pek ender olarak kullanırdı. Köylerde de gazyağı yerine umumiyetle çıra kullanılırdı.

Merkez kazasından dışarıya üzüm, elma, zeytin, tereyağı ve tütün gönderilirdi. Borçka kazasından tütün ve elma Batum limanına sevk edilirdi. Mahalli sanayi gelişmemişti. Borçka kazasından çömlük, küp, desti gibi şeylerden on bin kadarı Batum'a ve civarına sevk edilirdi.¹⁷

Artvin ve çevresinde halk savaş ve göç sebebiyle büyük eziyetler çekmiş ve fakir duruma düşmüştü. TBMM Hükümeti, bu durumu dikkate alarak ilk kurtuluş günlerinden itibaren halkı bazı vergilerden muaf tutmaya çalışmıştır: " Nitekim o zamanlar vilayat-ı sairede Aşar vesair vergiler var

¹⁴ BCA, 030.18/01.01.4.50.2.

¹⁵ TİTE, K:96, G:10.

¹⁶ TİTE, K:96, G:17

¹⁷ TİTE, K:96, G:17.

iken buralarda Aşar usulü tatbik edilmemiş ve Reji bile vaziyed etmeyerek ahali serbest bir halde tütün ziraatını ve ticareti yapabilmışlerdir. Diğer taraftan arazi ve emlak da tahrir ve tesbit edilmediğinden emlak ve arazi vergisi de cüziyat kabilinden bir şey teşkil ediyordu”.¹⁸

Artvin ve çevresinde vergilerin toplanmasında istisnaî uygulamalara gidildiği görülmektedir. Elviye-i Selase halkı TBMM Hükümeti’ne verdikleri 29 Mart 1922 tarihli dilekçelerinde, “Elviye-i Selase kasaba ve köyler ahali Rus idaresine iken kilosunu beş paraya tedarike alıştıkları tuzun tenzil-i fiyatını ve Mart nihayetine kadar ikmal-i tediyesi lazım gelen ağnam rüsumunun da Mayıs gayesine kadar tecilini” istemişlerdir. Bu dilekçe, Bakanlar Kurulu’nun 5 Nisan 1922 tarihli toplantısında okunarak karara bağlanmıştı. Buna göre, “tuz fiyatının tenzilinini ahkâm-ı kanuniye mugayir bulunduğunun ve tahsilat için ahaliye taziyat icra edilmemiş ve emri tahsilin oranını ahval-i istisnasına kabil bir şekilde icrası hususunda” Maliye Vekaleti’nin bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁹

d- Asayiş

Artvin’de Milli Mücadele döneminde asayiş iyi bir durumdaydı. Artvin livası savcısının Mutasarrıflığa verdiği rapora göre, merkez hapishanesinde mahkum ve tutuklu bulunmuyordu. Yakalanması gereken firari de yoktu. 8 Mart 1922 tarihinde Artvin Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, “Tarih-i adli ve idaremizdeki bu mesud hadiseyi tahdis-i nimet olarak arz ve iblağ vesilesiyle livamız halkının anavatana şiddet-i iştiyak ve irtibatını ve kavanin-i hukuka hürmet ve inkiyadını gösteren bu hali lisan-ı şükran ile yad ve tebşir eylerim” diyordu. Bu vesileyle Mutasarrıflık belediyelere teşekkürlerini bildirmişti.

Bununla birlikte, Artvin’de tanınmış iki aile arasında geçmişteki husumete dayalı siyasi mahiyette bir olay yaşanmıştı. Artvin mebusu Ahmet Fevzi Efendi’nin 13 Nisan 1921 tarihinde üç-dört köy ahalisini silahlı olarak Şavşat kaza merkezinde toplayıp “millî şûra” kurulacağından bahsederek nümayişler yaptırdığı ihbarları üzerine bir tahkik heyeti kuruldu. Tahkik heyeti başkanı, 8 Haziran 1922 tarihinde Şavşat Kazası Müftüsü Süleyman Efendi’den konu hakkında bilgi istedi.²⁰ Müftü Süleyman Efendi ifadesinde, bu şayanın Hamşioğulları ve Ahmet Fevzi Efendi aileleri arasındaki düşmanlıktan kaynaklandığını anlatmıştır. Hamşioğlu Necip Bey’den sonra halkın Ahmet Fevzi Efendi’yi milletvekili seçmesi üzerine Hamşioğulları, “Fevzi Efendi’yi mevkiinden düşürmek üzere her bir vesaite müracaattan

¹⁸ Muvahhit Zeki, *a.g.e.*, s.102-103.

¹⁹ *BCA*, 030.10/136.974.4.

²⁰ *TİTE*, K:96, G:68.

geri” kalmamışlardı. Ahmet Fevzi Efendi, Şavşat'ta halka TBMM'nin gayelerinden bahsederek onları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmaya teşvik etmiş, ancak bu olay resmi makamlara isyan şeklinde yansıtılmak istenmiştir.²¹

5 Haziran 1922 tarihinde Mutasarrıf Vekili, mevcut jandarma kadrosunun tamamlanması halinde Livanın ihtiyacının karşılanacağını bildirdi.²²

e- Eğitim

Artvin livasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresine girmesinden sonra eğitime büyük önem verilmiştir: “Artvin livasında mükemmel bir maarif programı merkez ve nahiyelerde uygulamaya konulmuştur. Üç kazadan mürekkep olan Artvin livasının maarif bütçesi on dört bin liradır. Bu kanun sayesinde halkla hükümet arasındaki ayrılık ve gayrılık zail olarak Büyük Millet Meclisi'nin hikmet-i teşekkülüne muvafık bir surette halk kendi kendini idare ettiğini anlamağa başlamıştır”.²³

Artvin livasının kuruluşundan sonra Mayıs 1922 tarihine kadar geçen süre içinde açılan okullar şunlardır:

Artvin merkezde bir erkek ve bir kız numune mektebiyle bir ana mektebi, Ardanuç ve Şavşat'ta birer numune mektebi, Borçka ve Murgul'da birer ibtidai mektebi (ilkokul) açıldı. Artvin'de beş sınıflı erkek numune mektebinde bir müdür ve beş öğretmen, üç sınıflı kız numune mektebinde bir kadın müdür ve iki kadın öğretmen, iki kısımdan oluşan ana mektebinde de iki kadın öğretmen görev yapıyordu. Ardanuç numune mektebinde bir müdür ile iki öğretmen, Şavşat numune mektebinde bir müdür ile üç öğretmen mevcuttu. Borçka ve Murgul iptidai mektepleri Mayıs 1922 tarihi itibarıyla birer öğretmenle idare edilmekteydi. 1922-1923 Öğretim yılı başında Maravid, Macahel, Berta, Serya, Mirpa, İmrhev nahiyeleriyle Samşhar köylerinde birer okul açılması kararlaştırılarak öğretmen kadroları oluşturulmaya başlanmıştı.

Köy öğretmenleri tatil döneminde Artvin merkezinde açılacak meslek içi kursa katılacaklardı. Bunun için bütçeye iki bin kuruş tahsisat konulmuştu. Okul kitaplarıyla ders araç-gereçleri tüm öğrencilere parasız verilecekti. Okullara “ehliyet ve iktidar” sahibi öğretmenlerin atanmasına özen gösteriliyordu. Bu sayede, yeni açılan okullara “en muktedir muallimlerin celbi” sağlanmıştı. Öğretmenler için genel olarak biner kuruşluk tahsisat ayrılmıştı. Artvin livasının 1922-1923 öğretim yılı eğitim bütçesi on dört bin liraya yakındı.

Nahiyelerdeki ilk mektepler tedricen gelişerek numune mektebine

²¹ TİTE, K:96, G:8.

²² TİTE, K: 96, G:11.

²³ TİTE, K:96,G:12.

dönüşeceklerdir. “Köy hocaları da eyyam-ı tatiliyede numune mekteplerinde tatbikat göreceklendir.” Böylece Artvin livası dahilindeki çocukların beş yıl içinde tamamen okur-yazar hale gelmeleri sağlanacağı gibi “tahsilen numune mekteplerinden neşet edenler” daha mükemmel bir eğitim görmüş olacaklardı.²⁴

Kâzım Karabekir, okulların ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaya çalışmıştır. 1922 yılı sonlarında Karabekir, Artvin kız mektebinin tamir ve tesisi için çaba harcayan Mutasarrıfa tahta, ağaç ve çivi göndereceği vaadinde bulundu. Ayrıca, erkek mektebinin ihtiyaçları için de on Rus lirası bağışladı.²⁵

Milli Mücadele günlerinde okullarda tüm derslerde millî duyguların verilmesine çalışılıyordu. Trabzon’da eğitimci Hıfzırrahman Raşit (Öymen) “Zafer Günleri ve Mektepler” başlıklı yazısında şu görüşlere yer vermiştir:

“Mekteplerdeki derslerin her bireri vatanî sevgilerimiz ve heyecanlarımızla münasebet tesis edebilecek mevzu bulabilirler. Bilhassa vatanın cismanî ve ruhunu temsil eden millî coğrafya ve tarih dersleri bu hususta en heyecanlı tesirleri hamildir. Bilfarz, Büyük Zaferimiz münasebetiyle bu derslerde çocukları, bugünlerde kurtardığımız toprakların hava-i maddisi ve manevisi içinde yaşatabiliriz. Tahrir derslerinde şeci’ askerlerimizin hücumları, sefil düşmanın bozgunu en iyi mevzumuz olur. Hesap dersinde, tutulan esirlerin, kurtarılan Türk evladının miktarı üzerinde âmeliyat-ı hesabiye yaptırılır. Hüsnühat dersinde zafere ait ruhlu cümleler yazdırılır. Bu suretle tedrisat çocukta vatanî sevgilerin takviyesine, millî heyecanların tatminine çalışmış olur.”²⁶

12 Ağustos 1922 tarihinde öğretmenlerin öncülüğünde Artvin Muallimler Cemiyeti kuruldu. Sekreterliğe Merkez Numune Mektebi öğretmeni Reşit, yönetim kurulu üyeliklerine yine bu okul öğretmenlerinden Fethi, Fahri, Hüseyin Ulvi, Cemal Beyler seçildiler.²⁷

1 Ağustos 1922 tarihinde Yeşil Yuva adlı bir dergi yayınlandı. Derginin sahibi ve müdürü Ali Rıza Bey’di. Trabzon’da İstikbal gazetesi matbaasında basılıyordu. Derginin uzun ömürlü olmadığı, son ve 4. sayısının 1 Kasım 1922’de çıktığı anlaşılmaktadır.

f- Milli Mücadele Faaliyetleri

Artvin’in anavatana katılmasından kısa bir süre sonra Artvin ve çevresi Müdafaa-i Hukuk teşkilatına katıldı. Nisan 1921 tarihinde Ardanuç, Şavşat, Murgul ve Borçka’da, “ahalinin şiddetli arzu ve temayülatı üzerine” Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. Mayıs 1922 tarihinde Artvin

²⁴ *TİTE*, K.96, G:18.

²⁵ *Yeşil Yuva*, Sayı: 3, 1 Teşrinievvel 1922.

²⁶ *Yeşil Yuva*, Sayı: 3, 1 Teşrinievvel 1922.

²⁷ *İstikbal*, 7 Eylül 1922, 704.

Müdafaa-i Hukuk Reisi Hasan Bey'di.²⁸

1922 yılında Artvin'de Milli Mücadele lehinde mitingler düzenlendi. İkinci İnönü Zaferinin yıldönümü münasebetiyle, İnönü Meydanı'nda yapılan mitinge yüzlerce kişi katıldı. 1922'de İzmir'in işgalini tel'in etmek üzere, yine İnönü Meydanı'nda bir miting düzenlendi. Numune Mektebi Müdürü yaptığı uzun konuşmasını "İzmir Türk'tür, Türk kalacaktır" sözleriyle bitirmişti. Artvin Müdafaa-i Hukuk Reisi Hasan Bey mitingin düzenlenmesinde önemli rol oynadı.²⁹ Büyük Zafer'in ardından, 13 Eylül 1922 Çarşamba günü, "güzel İzmir, yeşil Bursa, şirin Balıkesir'in düşmandan kurtuluşu ve Sakarya zaferinin yıldönümü münasebetiyle" köy ve merkez halkının katılımlarıyla büyük bir miting yapıldı. Her tarafın "hilalle donatılmış" olduğu Artvin'de, Mutasarrıf Talat Bey ve Havalı Komutanı Reşat Bey Hükümet Konağı önünde halka hitap ettiler. Talat Bey konuşmasında, "Ordu demek millet demektir. Bugünkü zaferi doğuran başlıca saik milletin hakimiyetidir" demiştir.³⁰

Kırım'da açlık felaketine uğrayan insanlar için TBMM tarafından başlatılan yardım faaliyetine Artvinliler de katıldılar. Kırım'daki muhtaçlara yardım için Temmuz 1922 tarihinde Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in öncülüğünde bir heyet kuruldu. Sıhhiye Müdürü Hulusi Bey'in başkanlığındaki heyet, müftü Hafız Osman, idare meclisi üyelerinden Süleyman, eşraftan Kekinzade Mustafa ve komiser Mahmut beylerden oluşuyordu.³¹

Bu tarihlerde Artvinliler Şark ordusuna hediye etmek üzere bir uçak (tayyare) kampanyası başlattı. Bunun için eşraftan ve idare meclisi azasından Süleyman ve Hasan beylerle tüccardan Kokitzade Hasan ve Şükrü, Agazade Osman efendiler mutemet heyetine seçilerek göreve başlamışlardı. Bağışlanacak uçağın adı Artvin olacaktı.³²

Sonuç

23 Şubat-7 Mart 1921 tarihlerinde anavatana katılarak TBMM Hükümeti'nin egemenliğine geçen Artvin önce Ardahan livasına bağlanmışsa da, 7 Temmuz 1921 tarihli kanunla liva (sancak) haline getirilerek yeniden teşkilatlanmıştır. Milli Mücadele yıllarında üç kaza ve on bir nahiyeden oluşan Artvin livasının nüfusu 45 bin civarındaydı. Artvin kaza merkezinde 452 evde 1625 nüfus yaşamaktaydı. Eğitime önem verilerek kısa

²⁸ *İstikbal*, 31 Mayıs 1922, 616.

²⁹ *İstikbal*, 6 Nisan 1922, 578.

³⁰ *Yeşil Yuva*, Sayı:4, 1 Teşrimisani 1922.

³¹ Ali Rıza Bey'in bu tarihte görevden ayrıldığı anlaşılıyor: "Mutasarrıfımız Ali Rıza beyefendi memuriyetinin son gününün son dakikasında birçok hayırlı işlerine, son hayırlı bir iş ilavesiyle nihayet vermiştir." *Yeşil Yuva*, Sayı: 1, Sene:1, 1 Ağustos 1922.

³² *Yeşil Yuva*, Sayı: 1, Sene:1, 1 Ağustos 1922, s.8.

sürede yeni okullar açılmıştır. 1921 yılı Şubat ayı sonlarında Türk kuvvetleri Artvin'e girdiğinde İlköğretim Müfettişi Ömer Kamil (Küntay) kaymakam vekili olarak görevlendirilmişti. Artvin'de liva (sancak) teşkilatı kurulduktan sonra Ali Rıza Bey mutasarrıf olarak görev yapmıştır. 1922 Temmuz ayından sonra Talat Bey'in mutasarrıf olarak Ali Rıza Bey'in yerine atandığı anlaşılmaktadır.

Artvinliler, anavatana katıldıkları andan itibaren TBMM Hükümeti'ni destekleyerek Milli Mücadeleye katkıda bulunmuşlardır. Bu amaçla Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurulmuş, düzenlenen mitinglerle ve eğitim yoluyla millî heyecan canlı tutulmaya çalışılmıştır.